

Dalia Cidzikaitė

University of Illinois at Chicago

Dominyko Budriko knygos *Namų kryžius* (1859) kalba

1. DOMINYKAS BUDRIKAS IR JO KNYGELĖ *NAMŲ KRYŽIUS*. Kunigas Dominykas Budrikas (1798–1873) 1859 metais išleido iš lenkų kalbos verstą blaivybei skirtą knygėlę *Namų kryžius, arba kaip reikia sūdyti ir mislyti apei gėrimą arielkos*¹. Bibliografijoje jis minimas kaip „rašų apie blaivybę vertėjas ir autorius“².

Vaclovo Biržiškos duomenimis³, iki 1856 metų Budrikas buvo parašęs keturias lietuviškas knygeles, tačiau tik viena iš jų – *BuNK* išspausdinta. Biržiška šiuos duomenis ėmė iš Budriko laiško leidėjui Adomui Zavadskiui, kur rašoma: „Man pranešta, kad keturi mano veikalėliai žemaičių lietuvių kalba, kuriuos Jums įteikiau, o Jūs persiuntėte susipažinti gerbiamajam profesoriui J[eronimui] K[iprijonui] Račkauskiui, Jums buvo parsiųsti [atgal] su tokiu sprendimu: jie esą labiau moralizuojantys ir pamokantys nei religiniai. Jau vien dėl to yra tinkami publikuoti“⁴. Tiesa, ne visai aišku, ar *BuNK* tikrai buvusi tarp tų keturių veikalėlių, nors Biržiška ir linkęs taip manyti. Kaip matyti, laiške Zavadskiui Budrikas jų pavadinimų ne-

1 [Dominykas Budrikas,] *NAMU KRÍZIUS ARBA KAJP REJKIE SUDITI YR MISLITI APEJ GIERIMA ARIELKAS?* [...] PAR Z. N. Lenkiskaj paraszitas. O DABARCZIO ANT LIEŻUWI LIETUWISZKA PARDIETAS. WILNIUJE. KASZTU MAURYCA ORGELBRANDA. 1859 (toliau – *BuNK*). Tą patį veikalą buvo išvertęs ir Gabrielius Beržanskis, tačiau jo vertimas nebuvo išspausdintas.

2 *Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969, 68.

3 Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas* 3, Čikaga: JAV LB Kultūros fondas, 1965, 50.

4 Dominykas Budrikas, Laiškas Adomui Zavadskiui iš Labanoro į Vilnių, 1856 02 29 (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 7–567), p. 1: „Cztery dziełka w Zmujdzko Litewskim języku przeze mnie wręczone W^u Panu, a przez niego do rozpoznania Szownnemu Professorowi J.K. Raczkowskiemu przesłane, jak mnie doniesiono; iż W^u Panu odesłane zostały z taką decyzją. /że one są moralne i pouczające niżeli nabożne./ już tem samem godne są druku“.

nurodė. Jeigu *BuNK* būtų parašyta vėliau nei tos keturios, Budrikas būtų ne keturių, bet penkių knygų autorius. Taip pat nėra žinoma *BuNK* chronologija tų likusių keturių arba trijų (jeigu pastaroji yra viena iš jų) knygų atžvilgiu.

Lietuvių enciklopedijoje pažymima, jog *BuNK* buvusi paskleista Žemaitijoje per Valančiaus blaivybės akcijas⁵. Tačiau nelabai aišku, kodėl ji išspausdinta ne Zavadskio spaustuvėje, į kurią Račkauskis iš Varnių buvo nusiuntęs visas keturias prieš 1856 metus parašytas Budriko knygas, o Vilniaus leidėjo Maurico Orgelbrando pastangomis Sirkino spaustuvėje (*Lietuvių enciklopedija* 3, 317). Tam įtakos galėjo turėti tai, kad Zavadskis gavo Varnių seminarijos profesoriaus Račkauskio atsiliepimą, jog tai esančios labiau moralinio ir pamokomo turinio knygelės nei tikiškos ir kad jas išspausdinusi spaustuvė turėsianti mažai naudos (Biržiška 1965, 50). Tiesa, pačiam Budrikui toks Račkauskio įvertinimas neatrodė pamatuotas: „Jau vien dėl to [veikalėliai] yra tinkami publikuoti, o gal lietuviams ir žemaičiams, be religinių knygų, kurių turi net per daug, nereikia morališkai šviesti proto?“⁶

Taigi Varniai – svarbiausias to meto dvasininkų centras – kunigo Budriko knygas atmetė. Šis faktas leidžia dar kartą suabejoti, ar *BuNK* buvo tarp tų keturių knygų, nes, kaip jau minėta, ji buvo išleista ir platinama Valančiaus inicijuoto blaivybės sąjūdžio laikais, todėl, rodos, turėjusi būti Varnių remta ir pageidauta. Galbūt nusivylęs ir užsigavęs dėl tokios nepalankios Varnių pozicijos savo keturių knygelių atžvilgiu, Budrikas kitos savo knygos – būtent *BuNK* – net nebandė siūlyti Zavadskiui, o kreipėsi į Orgelbrandą. Jeigu ši hipotezė kada nors pasitvirtintų, tada *BuNK* būtų penktoji Budriko knyga.

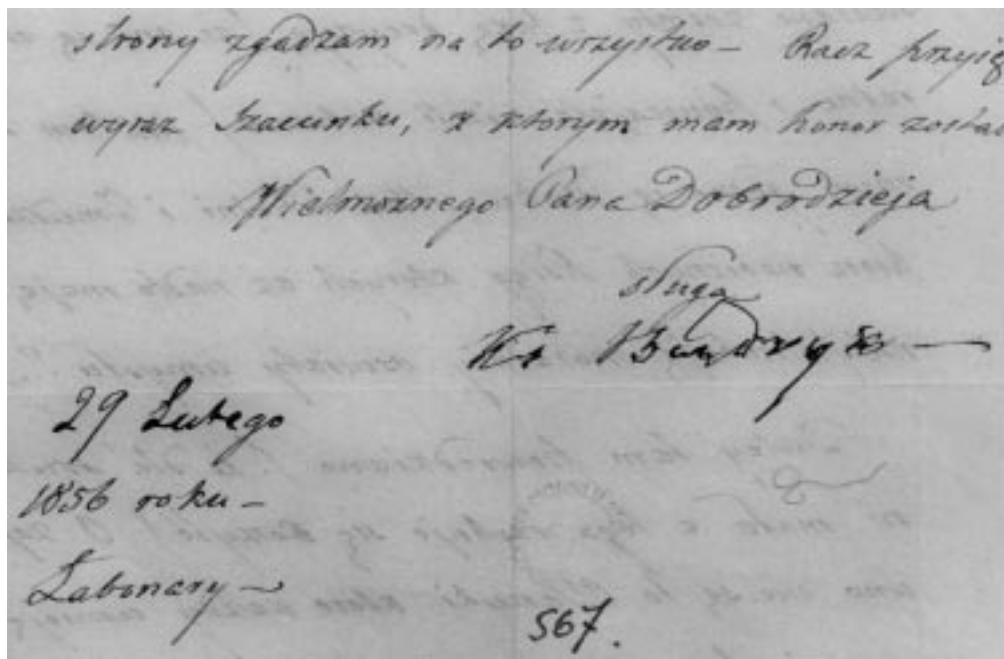
Budriko knygų tematika neabejotinai susijusi su vyskupo Motiejaus Valančiaus aplinka ir blaivybės sąjūdžiu, nors mokslus, Biržiškos duomenimis, jis, matyt, buvo baigęs Vilniuje ir visą gyvenimą pradirbęs Vilniaus vyskupijoje. Ši Budriko pasirinkimą versti blaivybei skirtas knygas Biržiška interpretuoja taip: greičiausiai, kaip ir daugelis ano laiko plunksna besiverčiančių lietuvių kunigų, jis buvo per daug linkęs prie alkoholinių gėrimų, dėl to rašto darbams ir pasirinko kovos su alkoholizmu temą; tai galėjo teigiamai paveikti jo dvasinę vyriausybę [Valančių – D. C.], tačiau nepaveikė (Biržiška 1956, 50). Savo spėjimą Biržiška remia tuo, kad per 44 kunigavimo metus Budrikas esą aukščiau vikaro nepakilęs, ir vyskupijoje, rodos, neturėjęs gero vardo ir net, matyt, kelis kartus buvęs baustas bei uždarytas į vienuolyną.

Dar galima atkreipti dėmesį, kad 58-erių metų Budrikas laišką Zavadskiui 1856 metais rašė ne savo ranka – jis laišką tik pasirašė: „Ks Budryk–“ (Budrikas 1856, 2;

⁵ *Lietuvių enciklopedija* 3, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, 317.

⁶ „już tem samem godne są droku alboż Litwini i Zmudzini procz nabożnych Księg

ktorych aż nadto mają nie potrzebuja moralnej oswiaty umysłu“ (Budrikas 1856, 1).

1 pav. Dominyko Budriko parašas drebančia ranka
1856 metų vasario 29 dienos laiško Adomui Zavadskiui pabaigoje;
LMAB, sign.: f. 7 – 567. Fot. Virginija Valuckienė

plg. 1 pav.). Parašas rodo, kad Budriko ranka labai smarkiai drebėjo. Atrodo įtikinama manyti, kad būtent dėl rankų drebėjimo jis prašė kažko kito parašyti už jį laišką. Tokio amžiaus žmonėms rankos nuo senatvės dažniausiai dar nedreba.

Budrikas nepriklausė ano meto aktyviausių rašomosios bendrinės *lietuvių* (tuo metu dažnai sinonimiškai vartotas ir terminas *žemaičių*) kalbos kūrėjų gretoms, tad Biržiškos pasiūlyta hipotezė gal ir įmanoma (nors ir kiek netikėta). Pats Budrikas *BuNK* prakalboje daugiau taip pat nieko nepaaiškina. Tačiau, skirtingai nuo kai kurių kitų to meto autorių, šią knygą jis dedikuoja ne vienai kuriai nors išymiai asmenybei, bet žemaičiams ir aukštaičiams, kitaip tariant – visiems Didžiosios Lietuvos lietuviams:

Raszitoje kningu, ar taj anas isz sawa gałwos, arba isz kokia kita liežuwi i sawa kałba pardieje; ture papratima, sawa proce paszwenste asaboms nuog swieta pawozotoms, prietelems, yr kitoms nuog kuriu koku łosku daswieczije. O asz kajpo użgimis Źemajtiusi yr tynaj iszaugies; dabarczio par iłga cziesa esans Lietuwoi; diel [sic!] abeju tu giminiu, tan maża kningiala apierawoju (Budrikas 1859, [III]; plg. 2 pav.)

PRAKALBĖIMAS.

Raszitoje kningu, ar taj anas isz sawa gat-
wos, arba isz kokią kita liežuwi i sawa kalba
pardieje; ture papratima, sawa proce paszwen-
ste asaboms nuog swieta pawożotoms, priete-
lems, yr kitoms nuog kuriu koku łosku da-
swieczije. O asz kajpo užgimis Žemajtusi yr
tynaj iszaugies; dabarczio par ilgą cziesa esans
Lietuwoi; diel abeju tu giminiu, tan maža knin-
giala apierawoju: — priimkiete tan mana pro-
ce, su giaru szirdie! — To tiktaj troksztu: —
idant skajtitoje yr patis isz anos pažitkawotu,
o kan iszskajte, kitims apsakinietu.

K. Dominikas Budrykas.

---

2 pav. *Namų kryžius* [III]: „Prakalbėjime“ nusakomas
knygelės adresatas – žemaičiai ir lietuviai (aukštaičiai);
LMAB, sign.: LK 19/484. Fot. Virginija Valuckienė

Vis dėlto tikėtina, jog knyga apie gėrimą bei jo žalą buvo pasirinkta versti ne savarankiškai, bet kažkieno kito valia. Tuo metu Valančiaus būta didelio autoriteto visai visuomenei ir ypač dvasininkijai. Tad *BuNK* tematika norom nenorom sieja

jį su Valančiumi. Dėl to svarbu nustatyti, ar temų panašumą lydi ir jų raštų kalbos panašumas.

Šio straipsnio tikslas: 1) išanalizuoti *BuNK* kalbą ir nustatyti sąmoningas Budriko intencijas pasirinkti tarmę bendrinei kalbai; 2) palyginti jo knygelės kalbą su vieno Valančiaus teksto kalba (*Tamošiaus iš Kempis*)⁷; 3) patikslinti Budriko tarmę ir jo gimimo vietą; 4) nustatyti Budriko požiūrį į jo rašomosios kalbos vartojimo teritoriją.

2. *BuNK* KALBA. Iki šiol niekas išsamiau Budriko verstos *BuNK* kalbos nėra tyręs. Tik vienu sakiniu jo kalbą yra nusakęs Zigmąs Zinkevičius: „šios knygelės kalba – tipiška žemaičių su tradiciniais elementais“⁸.

Patikimų ir išsamių žinių apie Budriko gyvenimą nedaug. Nėra žinoma jo gimimo vieta, vadinasi, nėra aiški ir tarmė. Pasak Vytauto Vanago, Budrikas gimė Žemaitijoje 1798 metais⁹. Zinkevičiaus (1990, 131) žodžiais, vertėjas „gimė 1798 m. kažkur žemaičių tarmės plote“. Pats Budrikas cituotoje ištraukoje kaip savo gimimo vietą nurodęs Žemaitiją, bet labiau jos nesukonkretinęs.

Taikant žemaitiųjų pastebimumo žemaičiams modelį¹⁰, toliau bus nustatomos Budriko intencijos rinktis tam tikras rašomosios kalbos lytis.

2.1. ŽEMAIČIAMS LENGVIAUSIAI PASTEBIMOS YPATYBĖS. Iš lengviausiai žemaičiams pastebimų žemaitiškų ypatybių nevertojama vyriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė, tačiau dėsningai rašoma aukštaitiška [uj]: *dajktuj* 4 ‘daiktui’, *Diewuj* 4 ‘Dievui’, *noruj* 10 ‘norui’, *pijokuj* 46 ‘girtuokliui’, *smokuj* 10 ‘slibinui’, *walszczuij* 50 ‘valsčiui’. Kiek kitaip elgiamasi su diftongais žodžio gale, kuriuos žemaičiai dažniausiai vienbalsina, o aukštaičiai išlaiko. Čia Budrikas nenuoseklus – tekste yra tiek aukštaitiškų, tiek žemaitiškų lyčių. Aukštaitiškos: *anajs* 5 ‘anais’, *gieraj* 17 ‘gerai’, *lenkiszkej* X ‘lenkiškai’, *nemažaj* 12 ‘nemažai’, *pijokajs* 5 ‘pijokais’, *tiktaj* 1 ‘tiktai’; žemaitiškos: *ajszkie* 23 ‘aiškiai’, *dide* 22 ‘didžiai’, *galwije* 15 ‘galvijai’, *szwiese* 22 ‘šviesiai’, *tikta* 39 ‘tiktai’, *wajka* 5 ‘vaikai’.

Kaip ir dauguma XIX amžiaus žemaičių, Budrikas rašo nuosekliai aukštaitišką dvibalsį [ie], plg. dažniausiai knygoje vartojamus žodžius: *diena* 2, *liežuwi* [III]

7 [Motiejus Valančius,] TAMOSZIAUS ISZ KEMPIS. APEJ SEKIMA JEZAUS KRISTAUS KNINGAS KIETURES. ISZGULDYTOS PAR JOMILESTĄ KUNIGĄ WISKUPĄ ŽEMAJCZIU MOTIEJA-KAZIMIERĄ WOŁONCZEWSKI [...]. WILNIUJE DRUKARNIOJ A. DWORCZIAUS. 1852 Metuose (toliau – *VaTK*).

8 Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija* 4.

Lietuvių kalba XVIII–XIX a., Vilnius: Mokslas, 1990, 131.

9 Vytautas Vanagas, *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Vaga, 1987, 60.

10 Žemaitiųjų pastebimumo žemaičiams modelis perimtas iš: Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 32–39.

'liežuvio', *tiesa* 5, *wienas* 1 'vienas', taip pat ir retesnius: *pjuties* 11 'pjūties', *swiestu* 27 'sviestu', *szieni* 27 'šiene', *ziemios* 7 'žiemios'.

Dar aiškiau vertėjo aukštaitinimo pastangas rodo dvibalsio [uo] rašyba: *duona* 5, *juodesnis* 22, *juokies* 4 'juokės', *uostitu* 41 'uostytų', *puodus* 45. Randame ir keletą netikslių aukštaitiškų: *iszjoktu* 6 'išjuoktų' (atkreiptinas dėmesys, jog kitur tame pačiame tekste rašomos ir tikslios aukštaitiškos lytys: *juokies* 4 'juokės', *iszjuoktas* 6 'išjuoktas'), *pabuczioti* 1 'pabučiuoti', *saugosios* 49 'saugosiuos', *seso* 49 'sesuo'.

Kaip matyti iš šių pavyzdžių, žemaičiams lengviausiai pastebimos žemaitybės beveik visur pakeistos aukštaitiškoms lytimis (išskyrus negausius žemaitiškus žodžio galo monoftongus [ā], [ē]) arba sąmoningai stengtasi aukštaitinti. Tai rodo Budriko orientavimąsi į aukštaitišką rašymo tradiciją: čia dominuoja aukštaitiškos formos ir tik viena minėta ypatybė leistų šiek tiek kalbėti apie „tipišką“ Budriko žemaičių kalbą.

2.2. ŽEMAIČIAMS VIDUTINIŠKAI PASTEBIMOS ŽEMAITIŠKOS YPATYBĖS. Kiek kitaip atrodo vidutiniškai pastebimų žemaitiškų lygmuo. Čia aukštaitiškų pasitaiko, bet jau sporadiškai, visa kita labai žemaitiška.

Kaip dauguma to meto žemaičių, Budrikas skiria žemaitišką [ę] ir [i]. Pakankamai nuosekliai [ę] žymi <y>: *gadyna* 20 'gadina', *neatydengie* 3 'neatidengė', *padydinsete* 38 'padidinsite', *pykta* 3 'pikta', *tyktaj* 2 'tiktai', *žynoma* 22 'žinoma'. Tiesa, pasitaiko ir aukštaitiškų formų: *didžiu* 1 'didžiu', *netikru* 13 'netikru', *wisu* 2 'visu'. Tačiau jos šiame tekste vartojamos pramaišiai su atitinkamomis žemaitiškoms formomis, plg.: *netikru* 13 'netikru' ir *tykru* 13 'tikru', *wisokie* 59 'visokie' ir *wysokiu* 32 'visokiu'. Taigi Budrikas ne visai nuosekliai laikosi žemaitiškos <y> rašymo tradicijos. Galbūt dvejojama, kurios tarmės lytį rašyti. Vis dėlto didžioji vidutiniškai pastebimų žemaitiškų dalis išlaikyta žemaitiška.

Autoriaus intencijas žymėti žemaitišką garsą [ę] rodo ir sangražinių veiksmažodžių būsimąjo laiko 3 asmens bei esamojo laiko 3 asmens rašyba. Ten, kur esamojo laiko sangražinėse formose, sekant vidurio aukštaičių rašomosios kalbos tradicija, būtų rašoma <i>, o žemaičių <y>, Budrikas žymi dar kitaip – <e>: *gaunase* 3 'gaunasi', *meldase* 18 'meldžiasi', *penase* 26 'penisi', *turese* 9 'turisi'. Visai neįprastai jis elgiasi su būsimąjo laiko 3 asmens veiksmažodžiais: čia, taip pat kaip sangražinėse esamojo laiko formose, galūnėje rašo <e>: *buse* 16 'bus', *giwense* 29 'gyvens', *neimse* 4 'neims', *nusmukse* 5 'nusmuks' (bet randame ir paralelių aukštaitiškų formų: *iszwaris* 22 'išvarys', *najkins* 29 'naikins', *pasididins* 16). Todėl Budriko tekste šios dvi formos dažnai nesiskiria.

Toks esamojo laiko 3 asmens sangražinių formų galo <e> laikytinas ne visai tiksliai atstatyta aukštaitiškumo (žemaičiai neturi galinio balsio, plg. *LKA* III, žemėl. 95). Budrikas tokias formas galėjo pasidaryti kaip ir nesangražinių veiksmažodžių neva

aukštaitišką galūnę *-e* (plg. *ture* 5 'turi' [žem. būtų *tur], *užsiture* 5 'užsituri' [žem. būtų *užsitur], žr. toliau). Tad šios formos greičiausiai dirbtinės (tiesa, sangražos dalelytė *-se* vartojama mažame plote maždaug tarp Raseinių, Jurbarko ir Čekiškės, plg. *LKA* III, žemėl. 95, tačiau vargu ar Budrikas apie jas žinojo ir į jas orientavosi).

Būsimojo laiko 3 asmens formos galėtų būti interpretuojamos bent dvejopai: 1) hiperaukštaitybės (kaip ir minėti esamojo laiko veiksmažodžiai, plg. *ture* 'turi'); 2) dabar jau išnykęs žemaičių būsimasis laikas. Pasak Alekso Girdenio¹¹, 3-iajį būsimojo laiko asmenį su galūne *-e* [ē] iš savo Kvėdarnos šnektos yra minėjęs Kazimieras Jaunius¹². O iš sangražinio veiksmažodžio formos *neszes*, Girdenio manymu, lengva abstrahuoti veiksmažodį *buse* 'bus' ir kt. Taip pat jis priduria, jog galinį *-ai* (ne *-e* [ē]) dar taria Kretingos, Darbėnų, Grūšlaukio ir Laukžemio kampas, bet seniau galėjęs būti ir labiau paplitęs (pavyzdžiui, net Žagarės apylinkėse¹³). Kol kas neaišku, katra interpretacija patikimesnė.

Žemaitiškai rašomos ir daugiskaitos liepiamosios nuosakos formos: *imkiem* 11 'imkime', *klauskiete* 33 'klauskite', *pasakikiete* 29 'pasakykite', *priminkiete* 29 'priminkite', *susikalbkiem* 4 'susikalbėkime'.

Žemaitiškai (su keliomis aukštaitiškomis išimtimis) rašomas ir daugiskaitos vietininkas: *grabuse* 50 'karstuose', *petuse* 27 'peluose', *plaucziuse* 19 'plaučiuose', *rubuse* 10 'drabužiuose', *tokiuse* 14 'tokiuose'. Puikus žemaitiškų daugiskaitos vietininkų pavyzdys galėtų būti šis sakinytis: *O sziusi cziesusi koznusi namusi arielka, alu dariti suwisu užmirsza* 42 'O šiuose laikuose kiekvienuose namuose degtinę, alų daryti visai užmiršo'. Tik forma *namuose* Budriko tekste rašoma nevienodai, plg. *namose* 4, 5, 32 ir *namuse* 2, 34, 40, 42 (greta minėto *namusi*).

Būdvardžių, dalyvių, įvardžių daugiskaitos naudininkas irgi ištiesai žemaitiškias. Pastebėta, jog vienskiemenės ir dviskiemenės formos yra žemaitiškos: *anyms* 4 'aniems', *kurims* 2 'kuriems', *penkims* 15 'penkiems', *senims* 45 'seniems', *tims* 28 'tiems'. Tuo tarpu daugiaskiemenės formos bandomos aukštaitinti (tiesa, jų vos keletas): *namiszkiems* 45 'namiškiams', *slabnesniems* 36 'slabnesniems', *tukstantiems* 29 'tūkstančiams'. Kodėl darytas toks skirtumas, kol kas taip pat neaišku.

Autorius akivaizdžiai aukštaitina veiksmažodžių esamojo laiko trečiojo asmens galūnes: *atweda* 20 'atveda', *gauna* 2, *nebegere* 2 'nebeigeria', *nesza* 11 'neša', *pyla* 20 'pila'. Pridaro net minėtųjų hiperaukštaitiškų formų, plg.: *gale* 43, 44 'gali', *negale* 43, 44 'negali', *ture* 5, 42, 43 'turi', *užsiture* 5 'užsituri'. Nors prasprūsta ir keletas žemaitiškų formų: *atnesz* 19 'atneša', *neparwez* 12 'neparveža'. Ši ypatybė ir vėl kalba apie vertėjo polinkį aukštaitinti.

11 Ačiū prof. Aleksui Girdeniui už vertingus patarimus.

12 K[azimieras] Явнис, „Языкъ. Діалектологическія особенности литовскаго языка въ Россіенскомъ уѣздѣ“, *Памятная книжка ковенской губерніи на 1893 годъ, составиль К. Гукоскій, Ковна: Въ*

Типографіи Ковенскаго Губернскаго Правленія, 1892, 139: „кас туріѣсээ силку́н тинккла, тас муні суга́усээ; кас туріѣсээ а́угса гинккла, тас муні нуушаусэ[э]“.

13 Aleksas Girdenis, Laiškas Giedriui Subačiui iš Vilniaus į Čikagą, 2000 11 09.

Labai nenuosekliai Budrikas vietoj vakarų aukštaičių [ė] vartoja žemaitišką <ie> [ie]. Vienur jis rašo <ie>: *didesnie* 1 ‘didesnė’, *kalbieje* 4 ‘kalbėjo’, *pradieje* 3 ‘pradėjo’, *tiewas* 7 ‘tėvas’, *turiedamy* 4 ‘turėdami’, tačiau kitur <e>: *galetu* 3 ‘galėtų’, *pradeje* 4 ‘pradėjo’, *susikalbekiem* 4 ‘susikalbėkim’, *uždeta* 18 ‘uždėta’. Čia žemaitiškų ir aukštaitiškų formų santykis pasiskirsto apylygiai. Pažymėtina, jog tuos pačius žodžius Budrikas vieną kartą rašo vienaip, kitąkart kitaip. Kaip ir rašydamas žemaitiškus <e> ir <i>, čia jis arba nebuvo nusistatęs, kurią tarmę rinktis, arba nesugebėjo iki galo suaukštaitinti.

Apibendrinus vidutiniškai žemaičiams pastebimų žemaitiškų lygmenį matyti, jog čia daugiau išlikę žemaitiškų. Aukštaitybė pasitaiko tik viena kita, nors ir nenuosekliai, bet sąmoningai.

2.3. ŽEMAIČIAMS SUNKIAUSIAI PASTEBIMOS ŽEMAITIŠKOS YPATYBĖS. Budrikas dėsningai vartoja sunkiausiai pastebimas žemaitiškas ir tai iš tiesų jį rodo buvus žemaitį. Nuosekliai išlaikomos žemaitiškos tariamosios nuosakos vienaskaitos pirmojo asmens formos: *buczio* 28 ‘būčiau’, *galeczio* 12 ‘galėčiau’, *nebuczio* 3 ‘nebūčiau’, *neipulczio* 49 ‘neįpulčiau’. Ir tik *padaricziau* 38 ‘padaryčiau’ parašyta aukštaitiškai. Vartojamos žemaitiškos įvardžių daugiskaitos galininko formos: *anus* 5 ‘anus’, *kurius* 1 ‘kuriuos’, *tus* 5 ‘tuos’.

2.4. Taigi Budriko knygelės kalbos analizė rodo sąmoningas jo pastangas auksštaitinti. Ir nors jam to iki galo padaryti nepavyko (nuosekliai aukštaitintos lengviausiai ir kai kur vidutiniškai žemaičių pastebimos ypatybės, tuo tarpu sunkiausiai pastebimos ypatybės pasiliko žemaitiškos), matyti aiškus Budriko kryptingumas aukštaičių rašomosios tradicijos link. Tokia išvada, atrodo, turėtų būti pakankama norint patikslinti šio straipsnio pradžioje cituotą Zinkevičiaus nuomonę apie Budriko kalbą, kuri apibūdinta kaip „tipiška žemaičių su tradiciniais elementais“. Čia atlikta analizė leidžia preciziškiau pažvelgti į Budriko intencijas pasirenkant tarmę savo knygai. Autoriaus būta sąmoningai apsisprendusio rašyti ne žemaitiškai (tik vienur kitur įterpiant aukštaitišką elementą), bet, atvirkščiai, – aukštaitiškai. Taigi *BuNK* kalba – tipiška aukštaičių su žemaičių elementais. Tiesa, apibūdinimas „tipiška“ Budriko atveju reikalauja papildomų komentarų: jis rašė veikiausiai spontaniškai, nesivadovaudamas jokiais išankstinėmis savo ar kitų sukurtomis gramatikos taisyklėmis. Todėl neretai jo tekste galima rasti nevykusiai aukštaitintų žodžių – hiperaukštaitiškų (*kuosne* 7 ‘kašnio’, *uožola* 36 ‘ąžuolą’, *uožola* 36 ‘ąžuolo’) ir dvejopai – aukštaitiškai ir žemaitiškai – rašomų tų pačių formų (*ajszkiej* 24 ir *ajszkie* 25 ‘aiškiai’, *wajka* 5 ir *wajkaj* 11 ‘vaikai’, *wandiniu* 67 ir *undiniu* 67 ‘vandeniu’ [plg. 3 pav.]). Tokių nevienodumų gausą šioje knygelėje vargu ar būtų galima pavadinti vien tik spaustuvės „korektūromis“. Labiau tikėtina, jog didžiuma tų hiperaukštaitiškų ir nevienodų formų yra paties Budriko teksto ypatybė.

ma, ajszkiej pazinti galem, kajp arielka priszinga ir pariedimuj Diwa; o tolesnej, kokie netejsibe toksaj dara, kursaj arielka už gierima jema. — Wando wiesina kraui, o arielka anan sukajtina; — arielka muszima dara krauje i galwa, raudonoms dara akies, undo dara czistas yr swejkas akies. Arielka gadina plauczius yr kiepinas, undo anus gida yr pastiprina. — Arielka dara nestrowiima widuriu, undo pamacziu ir ant strowiima; gale tada matiti, kajp arielka ira priszinga prigimtam yr nuog Diwa sutwertam gierimuj, kuri tiek pikta yr tiek neswejkatu žmoguj atnesza. Isz to tada paejna, jogiej Doktoraj tejp senowie, kajpo yr dabarczio, wisados undini prisakie yr prisaka diel gierima, yr jogiej mokiti žmonies undini tiktaj už gierima ture.

Wajtas. Dieltogi taj, kiek kartu atejnu pas K. Klebona, wisados matau karapka su wandiniu ant langa pastatita; kad wielgi nuejnu pri P. Kamisoriaus, matau undini pri ano stowinti. — Tropijes nekadu yr pri pacziu ponu nuejti, yr tinaj karapinka stowe su undiniu. Nekarta pasidiwijau, nes žmogus mizeriokas už nieka ture undini; dabarczio pažinstu, jogiej mes nerazumni, o anie gieraj dara.

Antras Gaspadorius. Mes iki szio lajka mažaj uwožojem undini, yr kalbejem: *»asz neapkiencziu undens czebatuse (žemajtiszka) batuse) o kuo didesnej pilwi.«*

K. Klebonas. Tan užnieka turieima undens yr asz nekarta girdiejau, bet kožnu kartu tas mani kiau-raj parwiere; nes ansaj buwo pagardiimu tejp didžios downos Diwa, yr isz newozimu paties Diwa kajpo butu P. Diwas piktaj pariedes tan, kan ant gierima sawa sutwierimuj paznoczii. *»Diwas liepi wandiniuj iszejti, kad ano sutwierimas troszkima giesitu; yr wajsems liepi augti, idant duona isz žiames atnesztu.* Rasztas S., o kožnas razumnas žmogus, ture tas abejes downas Diwa tureti už wisu didžiauses yr wisu giariauses.

3 pav. Namų kryžius 67: lytys plauczius, undiniu, undo, wandiniu;

LMAB, sign.: LK 19/484. Fot. Virginija Valuckienė

3. BUDRIKO IR VALANČIAUS INTENCIJOS RINKTIS AUKŠTAIČIŲ TARMĖS FORMAS. Palyginę *BuNK* su Valančiaus tekstu – *Tamošiaus iš Kempis* – pastebime, jog šio straipsnio pradžioje iškelta darbinė šių dviejų autorių raštų kalbos panašumo hipotezė pasitvirtina¹⁴.

Žemaitiš- kumas	Ypatybės	<i>VaTK</i> Aukšt.	<i>VaTK</i> Žem.	<i>BuNK</i> Aukšt.	<i>BuNK</i> Žem.
Lengviausiai:	a) [ɛi], [i], [i̯]	+		+	
	b) [ou],[ū],[ū ^u]	+		+	
	c) [ā], [ē]	+		+	+
	d) dat. sg.	+		+	
Vidutiniškai:	a) [ie]		+		+
	b) 3 praes.		+	+	(+)
	c) dat. pl.		+		+
	d) loc. pl.		+		+
	e) imper. pl.		+		+
	f) [ɛ], [i]	+			+
Sunkiausiai:	a) acc. pl.		+		+
	b) 1 cond. sg.		+		+

Iš lentelės matyti, jog abiejų autorių raštų kalba bei rašyba labai panaši. Tiek *VaTK*, tiek *BuNK* autorius aukštaičių kalbą mokėjo gana vienodai, o jų intencijos rinktis aukštaičių tarmę savo raštams taip pat iš esmės panašios. Tėra keletas kiek ryškesnių skirtumų: kitaip nei Budrikas, Valančius atsisakęs žymėti žemaitiškąjį garsą [ɛ] ir pasirinkęs aukštaitišką tradiciją, o Budrikas, skirtingai nei Valančius, dažniau vartoja aukštaitiškas esamojo laiko 3 asmens formas. Visos kitos intencijos yra analogiškos. Taigi Budriką su Valančiumi sieja ne tik blaivybės tema, bet ir kalbos ypatybės.

4. GALIMA GIMTOJI BUDRIKO TARMĖ. Siekiant nustatyti bent apytikrą Budriko gimimo vietą ir tarmę, tokios analizės neužtenka. Konkretesnių žinių apie Budriko tarmę teikia *BuNK* žodis *tejp* 1, 3, 10, 14, 23 'taip', kuris, Girdenio duomenimis, „tradiciškai turimas tik dalies vakarinių dounininkų, t. y. rytinė [tēp] riba

¹⁴ Šis Valančiaus tekstas buvo analizuotas per prof. Giedriaus Subačiaus vedamą seminarą „Lietuvių kalbos istorija“ (Ilino-

jaus universitetas Čikagoje, 2000 metų rudens semestras).

baigėsi maždaug už juostos Pikeliai, Žemalė, Ketūnai, Plinkšės, Lieplaukė, Medingėnai, Rietavas, Judrėnai“ (Subačius 1998, 62–64). Šioji ypatybė leidžia Budriko kalbą skirti šiaurvakarinei Žemaitijos daliai, dounininkų patarmei.

Papildomos informacijos teikia ir Budriko kaitmeninių afrikatų rašymas. Visos BuNK daiktavardžių daugiskaitos galūnės beafrikatės, išskyrus pl. loc. (nors kai kuriuose linksniuose jis vartoja tiek aukštaitiškas, tiek žemaitiškas to paties žodžio formas):

- nom. pl. *žode* 5 ‘žodžiai’ (bet yra ir *žodzej* 58), *mede* 36 ‘medžiai’
- gen. pl. *plautiu* 2 ‘plaučių’, *diewajtiu* 5 ‘dievaičių’
- dat. pl. *plautems* 20 ‘plaučiams’
- acc. pl. *plautius* 20 ‘plaučius’ (yra ir *plauczius* 23, 67 bei *žodzius* 25)
- instr. pl. *žodejs* 77 ‘žodžiais’
- loc. pl. *plaucziuse* 19, 22, 23 ‘plaučiuose’

Ši ypatybė verčia Budriką skirti vadinamiesiems pajūrio žemaičiams, taigi – dounininkams. Pajūrio žemaičių teritorija dar labiau susiaurina galimą jo dounininkiškos tarmės plotą¹⁵.

Dounininkišką Budriko patarmę rodo ir tekste rastos pavienės formos. Hiperaukštaitybės *kuosne* 7, 49 ‘kąsnio’ (su variantais: *kansne* 37, 55 ‘kąsnio’, *kansni* 28 ‘kąsnį’, *kasne* 38 ‘kąsnio’), *uožola* 36 ‘ąžuolą’, *uožola* 36 ‘ąžuolo’ liudija Budriką buvus Daukanto ir Pabrėžos tarmės atstovu ir kilus iš šiaurės vakarų Žemaitijos dounininkų ploto (šioje pozicijoje <uo> galėjo atsirasti tik iš noro žemaitišką [ɔu] suaukštaitinti). Tokia ypatybė (kirčiuotų žodžio kamieno [a], [e] virtimas dvibalsiais [ɔu], [eɪ]) turima šiaurės vakarų ir šiaurės rytų Žemaitijos kampuose (Zinkevičius 1966, 79; LKA II, žemėl. 45). O kadangi prieš tai aptartos ypatybės kreipė į šiaurės vakarų Žemaitijos dalį, tai Budrikas turėjo būti išmokęs šnekėti būtent ten, plote apie Mosėdį, Skuodą, Palangą, Lenkimus, Grūšlaukę, Darbėnus (Zinkevičius 1966, žemėl. 49).

Ir pagaliau žodis *undo* 36, 66, 67 (plg. 3 pav.) ‘vanduo’ be pradinio *v-* priklauso visai šiaurinei Žemaitijos daliai. LKA šio žodžio pietinė ir rytinė vartojimo riba brėžiama ties Prysmančiais, Kretinga, Kalniškiais, Žlibiniais, Puoke, Seda, Eigirdžiais, toliau ji nutįsta į pietus iki Luokės bei Urkuvėnų ir vėl pakyla į šiaurę iki Naujosios Akmenės (LKA III, 35, žemėl. 28). Panašiai teigia ir Vytautas Vitkauskas¹⁶. Taigi pirminę prielaidą, leidusią teigti, jog Budriko būta žemaičio, po išsamesnės analizės galima sukonkretinti: Budrikas gimė šiaurvakarinėje Žemaitijos dalyje ir buvo dounininkiškos pajūrio žemaičių patarmės atstovas. Žodžių *kuosne* (iš žem. [kɔusnɛ]), *uožola* (iš žem. [ɔužɔula]) ir *undo* izoglosos yra siauriausios. Jos leidžia nusakyti

15 Plg. Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis, 1966, 143–145, žemėl. 73; LKA II, žemėl. 80.

16 Витаутас Виткаускас, „Есть ли такая

форма: *ундо* ‘вода?’“, *Балто-славянские исследования* 1984, Москва: Наука, 1986, 104.

dar tikslesnę Budriko gimimo teritoriją – tai šiaurės vakarų Žemaitijos kampas maždaug apie Mosėdį, Skuodą, Palangą, Lenkimus, Grūšlaukę, Darbėnus.

5. TARMĖS PASIRINKIMAS IR RBK FUNKCIONAVIMO TERITORIJA. Šio straipsnio pradžioje cituota ištrauka iš Budriko prakalbos yra naudinga dar vienam aspektui išryškinti – ji leidžia rekonstruoti kai kurias Budriko mąstymo kategorijas apie lietuvių rašomąją bendrinę kalbą (rbk), būtent tarmės pasirinkimą ir rbk funkcionavimo teritoriją, plg.: „O asz kajpo užgimis Žemajtiusi yr tynaj iszaugies; dabarczio par ilga cziesa esans Lietuwoi; diel [sic!] abeju tu giminiu, tan maža kningiala apierawoju“ (Budrikas 1859, [III]). Budrikas sąmoningai rinkosi aukštaičių tarmę, nors pats buvo žemaitis ir nesugebėjo išvengti sunkiai žemaičiams pastebimų žemaitiškų kalbos ypatybių. Tad tarmės pasirinkimo teritorija yra Vidurio Lietuva – Aukštaitija, o ne jo paties gimtoji tarmė. Rašomosios kalbos funkcionavimo teritorija yra daug platesnė, ją labai aiškiai nusako žodžiai „dieł abeju, tan maza kningiala apierawoju“ (t. y. Žemaitijai ir Lietuvai [Aukštaitijai]). Minėtam laiške Zavadskiui Budrikas savo knygelių kalbą taip pat pavadina *žemaičių lietuvių kalba* („w Zmujdzko Litewskim języku“; Budrikas 1856, 1). Vadinasi, Budrikas savo knygelę (tiek jos idėjas, tiek kalbą) skyrė ne tik aukštaičiams, bet ir žemaičiams, t. y. visai Didžiąjai Lietuvai.

6. IŠVADOS. 1. Budriko verstos knygos *Namų kryžius* (1859; *BuNK*) kalbos analizė aiškiai rodo sąmoningas autoriaus pastangas rašyti ne žemaitiškai, bet aukštaitiškai, stengiantis savo gimtąją žemaičių tarmę keisti į aukštaičių. Remiantis šia išvada, galima patikslinti kalbininko Zinkevičiaus nuomonę apie *BuNK* kalbą. Ją derėtų vadinti tipiška aukštaičių su žemaičių elementais.

2. Lyginant Budriko knygelės kalbą su Valančiaus *Tamošiaus iš Kempis* (1852) matyti, jog tiek Budrikas, tiek Valančius savo raštams rinkosi aukštaičių tarmę. Abu autoriai aukštaitiškai mokėjo gana vienodai. Tad Budriką galima laikyti Valančiaus sekėju ne tik renkantis savo knygelių temas, bet ir tarmę.

3. *BuNK* kalbos analizė leidžia tiksliau nusakyti Budriko tarmę bei jo gimimo vietą. Autoriaus būta žemaičio, kilusio iš šiaurvakarinės Žemaitijos, t. y. pajūrio dounininko. Budriko tekste randami žodžiai *kuosne*, *uožola* ir *undo* leidžia bent apytiksliai apibrėžti jo gimimo teritoriją – tai šiaurvakarinė Žemaitijos dalis, apimanti Mosėdį, Skuodą, Palangą, Lenkimus, Grūšlaukę, Darbėnus.

4. Budrikas rinkosi Vidurio Lietuvos, o ne savo paties gimtąją tarmę. Rašomosios kalbos funkcionavimo teritorija yra daug platesnė – Žemaitija ir Lietuva (Aukštaitija). Savo knygelių kalbą jis vadina *žemaičių lietuvių kalba*. Vadinasi, Budrikas savo *BuNK* knygelę (tiek jos idėjas, tiek kalbą) skyrė ne tik aukštaičiams, kurių tarme bandė rašyti, bet ir žemaičiams, t. y. visai Didžiąjai Lietuvai.

Literatūra ir šaltiniai:

- BuNK – [Dominykas Budrikas,] NAMU KRIŽIUS ARBA KAJP REJKIE SUDITI YR MISLITI APEJ GIERIMA ARIELKAS? [...] PAR Z. N. Lenkiskaj paraszitas. O DABARCZIO ANT LIEŽUWI LIETUWISZKA PARDIETAS. WILNIUJE. KASZTU MAURYCA ORGELBRANDA. 1859.
- GIRDENIS, ALEKSAS, 2000 11 09: Laiškas Giedriui Subačiui iš Vilniaus į Čikagą. *Lietuvių enciklopedija* 3, Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos leidykla, 1954.
- Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba* 1. 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- VANAGAS, VYTAUTAS, 1987: *Lietuvių rašytojų sąvadas*, Vilnius: Vaga.
- VaTK – [MOTIEJUS VALANČIUS,] TAMOSZIAUS ISZ KEMPIS. APEJ SEKIMA JEZAUS KRISTAUS KNINGAS KIETURES. ISZGULDYTOT PAR JOMILESTĄ KUNIGĄ WISKUPĄ ŽEMAJCZIU MOTIEJA-KAZIMIERĄ WOŁONCZEWSKI [...]. WILNIUJE DRUKARNIOJ A. DWORCZIAUS. 1852 Metuose.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslo.
- ВИТКАУСКАС, ВИТАУТАС, 1986: „Есть ли такая форма: *unduo* ‘вода’?“, *Балто-славянские исследования 1984*, Москва: Наука, 103–106.
- ЯВНИС, К[AZIMIERAS], 1892: „Языкъ. Діалектологическія особенности литовскаго языка въ Россіенскомъ уѣздѣ“, *Памятная книжка ковенской губерніи на 1893 годъ, составилъ К. Гуковскій*, Ковна: Въ Типографіи Ковенскаго Губернскаго Правленія, 110–145.

Dalia Cidzikaitė

THE LANGUAGE OF DOMINYKAS BUDRIKAS'
THE LITHUANIAN TEETOTALISM BOOK
NAMU KRIŽIUS (1859)

Summary

Dominykas Budrikas (1798-1873) is the translator of *Namu križius*, a book that supports the teetotalism movement organized by the Lithuanian bishop Motiejus Valančius. The language of the translation is traditional Highland Lithuanian with some elements of the Lowland Lithuanian dialect. Despite the translator's conscious intentions and efforts to write in the Highland Lithuanian dialect, he maintains many original Lowland forms, thereby showing his Lowland Lithuanian origin. So far linguists have agreed that Budrikas was born in the Lowlands of Lithuania, but my detailed analysis of his language allows me to

claim that Budrikas' native dialect was that of the northwestern Lowlands (Dounininkai) area. Moreover, in my article I demonstrate that the approximate territory of his birthplace is somewhere around Mosėdis, Skuodas, Palanga, Lenkimai, Grūšlaukė, Darbėnai.

DALIA CIDZIKAITĖ

Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures

University of Illinois at Chicago

601 South Morgan St., 1620 UH

Chicago, IL 60607-7116, U.S.A.

e. p.: dalci@hotmail.com

Gauta 2001 m. sausio 11 d.

Priimta 2001 m. kovo 1 d.